

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЗАХИСТУ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА

Левицький М.О.,

доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3667-7625>

Логінова Н.М.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
ORCID ID: <https://orcid.org/000-0002-3296-3659>

Левицький М.О., Логінова Н.М. Правове регулювання відносин захисту особистих немайнових прав військовослужбовців у різних галузях права.

Збройна агресія з боку російської федерації, де вирішуються суперечності за допомогою зброї, скоєння терористичних актів та інших насильницьких дій, що спричиняють загибель, каліцтво, ушкодження здоров'я цивільного населення та військовослужбовців, а також постійна загроза незалежності та державному суверенітету, територіальної цілісності, – це сучасні реалії України. У зв'язку із такою ситуацією пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки у Стратегії національної безпеки України названо відстоювання незалежності й державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України, захист прав, свобод і законних інтересів громадян України. Найважливіша роль у вирішенні завдань оборони та безпеки держави належить військовослужбовцям, які несуть військову службу – державну службу особливого характеру.

Ефективність, якість діяльності військовослужбовців залежать від державних гарантій відповідно до їх соціально-економічного, правового, політичного становища та сучасних реалій. На військовослужбовців поширюються норми загального законодавства, тому вони мають загальні права, свободи та обов'язки як фізичні особи.

Захист цивільних прав військовослужбовців передбачає застосування заходів захисту, визначених в законодавчих актах (цивільного, кримінального, адміністративного, дисциплінарного) або договором (цивільно-правовим, адміністративним, матеріальним). Цивільно-правовий захист цивільних прав військовослужбовців означає застосування заходів захисту, зокрема й

заходів цивільно-правової відповідальності, визначених лише актами цивільного законодавства або цивільно-правовим договором.

Право на цивільно-правовий захист військовослужбовці набувають у разі порушення, невизнання або оспорювання цивільного права, а також у випадках зловживання правом, небезпеки або створення загрози їхньому життю й здоров'ю.

Ключові слова: захист, охорона, особисті немайнові права, військовослужбовець, гарантії прав, засоби, способи.

Levytskyi M.O., Loginova N.M. Legal regulation of relations of protection of personal non-property rights of servicemen in various branches of law.

Armed aggression by the Russian Federation, where disputes are resolved with the help of weapons, committing terrorist acts and other violent actions that cause death, maiming, damage to the health of the civilian population and military personnel, as well as a constant threat to independence and state sovereignty, territorial integrity, is modern realities of Ukraine. In this situation, the National Security Strategy of Ukraine lists defense of independence and state sovereignty, restoration of territorial integrity within the internationally recognized state border of Ukraine, protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of Ukrainian citizens as priorities of Ukraine's national interests and ensuring national security. The most important role in solving the tasks of defense and security of the state belongs to military personnel who carry out military service – state service of a special nature.

The efficiency and quality of military personnel activities depend on state guarantees in accordance with their socio-economic, legal, political situation and modern realities. Military personnel are subject to the norms of general legislation, therefore they

have general rights, freedoms and obligations as natural persons.

The protection of the civil rights of military personnel involves the application of protective measures defined in legislative acts (civil, criminal, administrative, and disciplinary) or a contract (civil-legal, administrative, material). Civil legal protection of the civil rights of military personnel means the application of protective measures, including measures of civil legal liability, defined only by acts of civil legislation or a civil law contract.

Military personnel acquire the right to civil legal protection in case of violation, non-recognition or dispute of civil law, as well as in cases of abuse of law, danger or threat to their life and health.

Key words: protection, conservancy, personal non-property rights, soldier, guarantees of rights, means, methods.

Постановка проблеми. Окупація Криму, тривалий збройний конфлікт на Сході України, який перейшов у збройну агресію з російською федерацією 24 лютого 2022 року, де вирішуються суперечності за допомогою зброї, скоєння терористичних актів та інших насильницьких дій, що спричиняють загибель, каліцтво, ушкодження здоров'я цивільного населення та військовослужбовців, а також постійна загроза незалежності та державному суверенітету, територіальній цілісності, – це сучасні реалії України. У зв'язку із такою ситуацією пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки у Стратегії національної безпеки України названо відстоювання незалежності й державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України, захист прав, свобод і законних інтересів громадян України (ст. 5) [12]. Найважливіша роль у вирішенні завдань оборони та безпеки держави належить військовослужбовцям, які несуть військову службу – державну службу особливого характеру.

Ефективність, якість діяльності військовослужбовців залежать від державних гарантій відповідно до їх соціально-економічного, правового, політичного становища та сучасних реалій.

Особливість проходження військової служби пов'язана з ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, оскільки є багато різних факторів, які можуть призвести до каліцтва, контузій, іншого ушкодження здоров'я, а також смерті військовослужбовця. Обов'язком держави є гарантування безпеки військової служби (створення безпечних умов військової служби), а також захист цивільних прав у разі загрози порушення та власне їх порушення. Специфіка правового захисту засобів та способів немайнових прав військовослужбовців зумовлена тим, що не всі передбачені у законодавстві засоби та способи

захисту застосовують для цього. Крім того окремі засоби та способи захисту мають певну специфіку щодо порядку їх застосування.

За таких умов набувають актуальності питання засобів та способів особистих немайнових прав військовослужбовців, що зумовило вибір теми цього дослідження.

Стан опрацювання цієї проблематики особистих немайнових прав щодо здійснення і захисту були предметом дослідження у працях С.Б. Булеци, Л.В. Красицької, О.О. Кулініч, О.В. Синегубова, І.П. Майстра, Я.М. Шевченко, М.С. Малєїна, М.В. Малюги, О.О. Посикалюка, М.М. Малєїної, В.М. Сломи, Р.О. Стефанчука, І.В. Саприкіної, П.О. Чиж та інших.

Питання охорони та захисту прав та інтересів вивчали О.І. Антонюк, І.В. Венедіктова, І.В. Спасибо-Фатєєва, О.А. Волков, С.Д. Гринько, Р.В. Гринько, Ю.В. Желіховська, О.П. Завадська, С.О. Короєд, О.О. Кот, Н.С. Кузнєцова, І.О. Дзера, М.О. Стефанчук, О.І. Харитонова, О.І. Чепис, О.Ю. Черняк, І.Є. Якубівський, Є.О. Харитонов, та інші.

Водночас недостатньо дослідженими є питання засобів та способів захисту прав, зокрема особистих немайнових прав, військовослужбовців.

Метою статті є визначення засобів та способів захисту особистих немайнових прав військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Держава закріплює в актах законодавства права та свободи суб'єктів права, передбачаючи відповідні юридичні гарантії належного їх здійснення. У такий спосіб держава надає юридичної загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами [2; 7, с. 208].

До таких гарантій належать: юридична рівність правоволодільців, невідчужуваність, непорушність, заборона звуження змісту та обсягу прав і свобод під час прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст.ст. 21–22 Конституції України) [4]. Юридичною гарантією цивільних прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права також є їх захист (ст. 55 Конституції України) [4].

Цивільне законодавство також гарантує правомочному суб'єкту захист його прав та інтересів. Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права та інтересу [13]. Подібного змісту норму закріплено у ч. 1 ст. 20 Закону про СПЗВС: «Військовослужбовцям гарантується право на захист у порядку, встановленому законами України» [10].

У кожній галузі права закріплено норми про захист відповідних прав і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб. Однак у законодавстві не визначено поняття захисту

права. Не викликає сумніву те, що кожній галузі права притаманні свої форми, засоби та спеціальні способи його захисту, зумовлені відмінностями предмету і методів правового регулювання цих відносин. Не є винятком цивільне право, де питання про захист суб'єктивних цивільних прав найчастіше стосуються характеристики форм і способів їх захисту [11, с. 264–266].

У юридичній літературі немає одностайності щодо трактування поняття захисту прав. Загалом можна виділити декілька концепцій поняття захисту прав: на основі діяльності, вжиття заходів, видів і міри впливу, здійснення прав, мішана [1, с. 34; 3, с. 191].

На нашу думку при трактуванні захисту першочергового значення набуває діяльність уповноважених органів і осіб, що спрямована на примусове відновлення порушених прав і законних інтересів, попередження правопорушення. Водночас захист суб'єктивних прав та інтересів може здійснюватися і без застосування примусу юрисдикційним органом. Саме на цьому положенні наголошено у ч. 5 ст. 55 Конституції України: «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [4].

Під час дослідження особистих немайнових прав військовослужбовців перед нами неодноразово виникало питання щодо віднесення чи не віднесення до цивільно-правового захисту окремих засобів та способів захисту. У змісті ЦК України, де глава 3 має назву «Захист цивільних прав та інтересів» та у назвах і змісті окремих статей цього Кодексу, йдеться про захист цивільного права загалом і захист окремих цивільних прав (особистих немайнових прав, права власності, права інтелектуальної власності та ін.). Розглянемо це питання на прикладі.

Бувають випадки, коли військовослужбовець, який виконав явно злочинний наказ, діянням щодо виконання такого наказу завдав шкоди життю, здоров'ю, майну іншого військовослужбовця. Захист цивільних прав потерпілої особи від протиправної поведінки військовослужбовця буде здійснювати суд такими засобами: 1) притягнення винного військовослужбовця до кримінальної відповідальності шляхом призначення покарання згідно з КК України; 2) подання позову про відшкодування майнової та моральної шкоди відповідно до глави 82 ЦК України.

Крім того, до порушення цивільних прав військовослужбовців може йтися у таких випадках:

- завдання шкоди життю скоєнням умисного вбивства начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, під час опору начальника або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України) [6];

- завдання тілесних ушкоджень, побоїв або інші насильницькі дії щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби (ст. 405 КК України) [6];

- завдання побоїв чи вчинення іншого насильства, знущання або глумлення над військовослужбовцем у разі порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості (ст. 406 КК України) [6];

- завдання потерпілому тілесних ушкоджень або смерті, або створення небезпеки для довкілля у разі порушення правил поведіння зі зброєю, а також із боєприпасами, вибуховими, іншими речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, а також з радіоактивними матеріалами (ст. 414 КК України) [6];

- завдання потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості чи тяжких або його загибель у разі порушення правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини (ст. 415 КК України) [6];

- спричинення катастрофи або інших тяжких наслідків через порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів (ст. 416 КК України) [6];

- спричинення загибелі людей, корабля або інших тяжких наслідків у разі порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України) [6];

- застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також насильство щодо підлеглого (ст. 426¹ КК України)];

- насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поведіння з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ст. 431 КК України) [6].

Захист особистих немайнових прав військовослужбовців у цих випадках здійснює суд шляхом притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. У такому випадку військовослужбовець може захистити свої порушені цивільні права шляхом звернення до суду про застосування способів захисту згідно з ЦК України, зокрема заходів цивільно-правової відповідальності.

Захист цивільних прав військовослужбовців можливий також шляхом притягнення до адміністративної відповідальності осіб «за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, скоєння правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне збері-

гання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації» (ч. 1 ст. 15 КУпАП) [5]. З огляду на це у разі порушення правил дорожнього руху військовослужбовцями строкової служби – водіями транспортних засобів ЗСУ або інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної спеціальної служби транспорту, до них застосовують заходи дисциплінарної відповідальності (ч. 2 ст. 15 КУпАП) [5].

Відповідно до Дисциплінарного статуту ЗСУ командир (начальник) має право прийняти рішення про усунення військовослужбовця від виконання службових обов'язків, якщо невиконання (неналежне виконання) службових обов'язків призвело до людських жертв чи інших тяжких наслідків або створило загрозу через настання таких наслідків (ст. 47) [9]. Йдеться про те, що цивільні права та інтереси можна захистити шляхом застосування дисциплінарних стягнень, що накладаються на військовослужбовців.

Відповідно до Закону про СПЗВС захист цивільних прав та інтересів військовослужбовців у разі їх загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності здійснюється шляхом призначення та виплати одноразової грошової допомоги у розмірі, передбаченому у ст. 16¹ [10]. У цьому випадку «граничний розмір одноразової грошової допомоги не повинен перевищувати розміру допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного та резервіста» (ст. 9 Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві) [8].

Це дозволяє зробити висновок про те, що захист цивільних прав та інтересів військовослужбовців можна здійснити шляхом застосування до правопорушника санкцій, передбачених у кримінальному, адміністративному, дисциплінарному, цивільному законодавстві. Однак внаслідок застосування таких заходів захисту потерпіла особа не може одержати повного майнового відшкодування, оскільки вони виявляються через певні позбавлення порушника особистого характеру чи майнових стягнень на користь держави. Навіть тоді, коли потерпілий через правопорушення має право на соціальні виплати, їх розмір чітко визначений у законодавстві, тому військовослужбовці та члени їх сімей не мають можливості за соціальними гарантіями одержати повне відшкодування завданої шкоди.

Водночас у цивільному законодавстві закріплено засоби та способи захисту цивільних прав й інте-

ресів, що надають можливість військовослужбовцю поновити свої права від порушення та інших протиправних посягань, а також одержати повне відшкодування майнової та моральної шкоди.

Слід звернути увагу на те, що цивільно-правовий захист прав військовослужбовців відрізняється від соціального захисту їх прав, який має низку ознак.

По-перше, відповідно до Закону про СПЗВС соціальний захист військовослужбовців полягає у діяльності держави щодо правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їхньої службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі (ст. 1) [10]. Це означає, що соціальний захист надає військовослужбовцям лише держава у випадках, передбачених законом.

По-друге, військовослужбовці відповідно до соціального захисту одержують лише майнове забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом (ст. 1 цього Закону) [10]. Як правило вони не можуть захистити свої особисті немайнові права, які не пов'язані з майновими втратами, а також у разі загрози порушення цих прав (наприклад, право на ім'я, честь, гідність, ділову репутацію, свободу та інші).

По-третє, у порядку соціального захисту військовослужбовці не можуть одержати відшкодування майнової шкоди, завданої здоров'ю, у повному обсязі. Порядок призначення та виплати, зокрема конкретний розмір соціальних виплат, чітко нормативно закріплено, наприклад у «Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві» [8].

По-четверте, військовослужбовці не мають права на відшкодування моральної шкоди відповідно до соціального захисту. Одержати відшкодування моральної шкоди військовослужбовці можуть лише відповідно до цивільного законодавства – ст. ст. 23, 1167 ЦК України [13].

Отже, військовослужбовці мають можливість застосувати способи превентивно-пресічного, відновлювального та компенсаційного захисту згідно із актами цивільного законодавства. Лише цивільно-правовий захист забезпечить військовослужбовцям найбільш повну можливість здійснити свої особисті немайнові права.

Загалом цивільно-правовий захист військовослужбовців цивільних прав та інтересів означає застосування способів захисту, передбачених актами цивільного законодавства або цивільно-правовим договором, у разі їх порушення, загрози порушення, невизнання, оспорювання або обмеження.

Поняття «захист цивільних прав та інтересів військовослужбовців» охоплює два види захисту: публічно-правовий та приватно-правовий.

Публічно-правовий захист цивільних прав військовослужбовців має такі ознаки:

1) його застосовують у двох випадках: а) скоєння публічного правопорушення (публічного делікту); б) надання державою системи правових і соціальних гарантій;

2) способи захисту визначено в адміністративному, кримінальному, дисциплінарному законодавстві та законодавстві у сфері соціального захисту;

3) його здійснює суд, органи державної влади, органи влади АРК, органами місцевого самоврядування, а також посадові або службові особи цих органів;

4) у разі застосування способів захисту майнового характеру, що становлять заходи кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, правопорушник виплачує стягнення на користь держави;

5) на користь потерпілого передбачено соціальні виплати, однак у розмірі, визначеному актами законодавства у сфері соціального захисту.

Цивільно-правовий захист цивільних прав військовослужбовців вирізняється такими ознаками:

1) його застосовують у двох випадках: а) скоєння цивільного правопорушення; б) завдання шкоди правомірною поведінкою (наприклад, у стані крайньої необхідності). У такому випадку застосування цивільно-правового захисту не залежить від скоєння чи нескоєння публічного правопорушення, а також від застосування заходів соціального захисту. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 1200 ЦК України, «особам, які втратили годувальника, шкода відшкодовується в повному обсязі без врахування пенсії, призначеної їм внаслідок втрати годувальника, та інших доходів» [13];

2) способи захисту визначено актами цивільного законодавства або цивільно-правовим договором;

3) його здійснюють у юрисдикційній та неюрисдикційній формі;

4) у разі застосування способів захисту майнового характеру, що становлять заходи цивільно-правової відповідальності, всі виплати передбачено на користь потерпілої особи;

5) потерпіла особа одержує майнове відшкодування у повному розмірі, за винятком випад-

ків, визначених актами цивільного законодавства або цивільно-правовим договором.

Висновки: Захист цивільних прав військовослужбовців передбачає застосування заходів захисту, визначених в законодавчих актах (цивільного, кримінального, адміністративного, дисциплінарного) або договором (цивільно-правовим, адміністративним, матеріальним). Цивільно-правовий захист цивільних прав військовослужбовців означає застосування засобів та способів захисту, зокрема й заходів цивільно-правової відповідальності, визначених лише актами цивільного законодавства або цивільно-правовим договором.

Право на цивільно-правовий захист військовослужбовці набувають у разі порушення, невизнання або оспорювання цивільного права, а також у випадках зловживання правом, небезпеки або створення загрози їхньому життю й здоров'ю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев Ю.Н. Механизм гражданско-правовой защиты. М.: Норма, Инфра-М,, 2010. 464 с.
2. Бакірова І.О. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_8158.
3. Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Одеса, 2005. 24 с.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. №8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
7. Погорілко В.Ф. Конституційне право України: навч. видання. Київ. Наукова думка, 2003. 732 с.
8. Порядок призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : затв. По-

- становою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF#Text>.
9. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>.
 10. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
 11. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / Т.И. Илларионова [и др.]; под ред. О.А. Красавчикова. М.: Высш. шк., 1985. Т. 1. 544 с.
 12. Стратегія національної безпеки України, затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
 13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.